

ՖԻԼԱՏԵԼՖԻՈՅ ՀԱՅԵՐԷՆ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ

Ֆիլատելիոյ Free Libraryի Rare Books բաժնին մէջ երեսնեակ մը տարիներէ ի վեր, ի շարս արեւելեան այլ ձեռագիրներու, ի պահ դրուած են տասներմէկ հաս-
նայերէն ձեռագիրներ, որոնցմէ մի քա-
նին արուեստի և մշակոյթի տեսակէտէն
կարեւորութիւն կը ներկայացնեն: Արեւել-
եան ձեռագիրներու յատուկ ստուժնասի-
րութեան հասարի մը մէջ Պարսիկ բանա-
սէր մը, Muhammed A. Simsar, անգլերէն
լեզուով ստուժնասիրած է նաև վերոյիշ-
եալ հայերէն ձեռագիրները ոչ սակայն
սպասիչ կերպով այլ նոյնիսկ երբեմն
թերի վերծանումներով: Իր A Descriptive
Catalogue գրքի յառաջաբանի XVI էջին
մէջ Simsar 1936 ին կը գրէ. — «Ձեռագրաց
հայերէն բաժինը մեր ուշադրութիւնը կը
հրաւիրէ արտակարգօրէն գեղեցիկ Չորս
Աւետարանները պարունակող ձեռագրի մը
վրայ, — Թիի 115 —, 1504 Քե թուա-
կանը կրող. ան կը բովանդակէ տասնը-
մէկ մեծագիր մանրանկարներ որոնք կը
ներկայացնեն ժամանակուան հայկական
արուեստը: Չորս Աւետարաններու ուրիշ
օրինակ մը — Թիի 116 —, գրուած նա-
խորդէն հաւանաբար դար մը ետք, կը
պարունակէ մի քանի մանրանկարներ, ո-
րոնց մէջ հին Բիւզանդական արուեստի
նմոյշներ միացած են ժամանակուան
Պարսկական դարգարուեստին հետ»:

ԶԵՌԱԳԻՐ ԹԻԻ 115

ՉՈՐՍ ԱՎԵՏԱՐԱՆՆԵՐ

ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ. —

Թուղթ՝ 290: Մեծութիւն՝ 24.5×18×6.1
սմ.: Նիւր՝ թուղթ: Կազմ՝ տախտակեայ,
կաշկապ: Պահպանակի՝ չորս թերթ մա-
գաղաթեայ — երկու սկիզբը, երկու վեր-
ջաւորութեան —, հնազոյն երկաթագիր
նոր կտակարանի ձեռագրէ մը առնուած(*):

(*) Կը բովանդակեն. —

Աւ1 Մրկ. Թ 38բ-49ա Աւ2 Մրկ. Թ 49բ-Ժ 10ա
Աւ1 Մրկ. ԺԱ 31-ԺԲ 7ա Աւ2 Մրկ. ԺԲ 7բ-15
Բա1 Մրկ. Ժ 29-35 Բա2 Մրկ. Ժ 36-45ա
Բւ1 Մրկ. Ժ 45բ-ԺԱ 2ա Բւ2 Մրկ. ԺԱ 2բ-11:

Հանգամանք՝ լաւ. կարգ մը թերթեր իրենց
մաշած անկիւններուն վրայ կը կրեն նա-
րագման նշաններ. ոմանց ալ վերի լու-
սանցքները խոնաւութեան պատճառաւ
մաշած: Դրուիւն՝ երկսին, բաւարդի:
Զարդագիր՝ իւրաքանչիւր աւետարան կը
սկսի մեծագիր գարգաղիով որուն կը
յաջորդեն գունաւոր ծաղկագիր բացման
երկու տողերը: Խորանք՝ իւրաքանչիւր
աւետարան կը բացուի արուեստի բարձր
ոճով դժուար խորանով մը. ճերմակ կա-
մար, հաին կարմիր, կանաչ և կապոյտ
խորքով: Մանրանկար՝ մեծագիր միէջեայ
մանրանկար ամէն աւետարանի սկիզբը.
առաւել եօթը մեծագիր մանրանկարներ,
որոնք կը հետեին սկիզբի պահպանակին:
Դրիչ՝ «անարժան ՄԿՐՏԻՉ սուտանուն
[Բարսեղ Կալիսկոպոսն և] զեղբայրն իմ
[Գրիգոր] կրունաւորն»(*): Անցող՝ Մե-
լիսան որդի Առաքաւոր քահանայի և թոռն
Խուսիւղի: Թուական՝ Հայոց ԶեԳ 953+
551 = 1504 Քե: Տեղի՝ Սանահին: Յիշատա-
կաւանք՝ մէկ գլխաւոր յիշատակարան և
մի քանիներ կարճ: Բովանդակութիւն՝
Չորս Աւետարաններ: 21 տող մէկ էջի
վրայ՝ 12 սմ. նոց:

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ. —

Ձեռագրիս 285-289ա թերթերը կը
պարունակեն երկար և հատաքրքրական
յիշատակարան մը, լի պատմական տեղե-
կութիւններով: «Տր Յարութիւն արեղայիս
եղբայր Անդրիասի դուստրն Խանիէր ու
Թիւեայ որ ամ տուեց եղև թվին ամիս
1243 սեպտի 30. սր Դէվորքայ շարաթ
օրն... և հաու գրել հայալ արդեանց
իմոյ: Ես պրն. Մելիսանս թոռն Խուսի-
ւղի: Եւ հաու գրել յիշատակ ինձ և
ծնաւդացն իմոց. և ամ ասկականացն:
Հաւրն իմոյ Առաքաւոր քահանային որ
սրախոխ մահուամբ կատարեցաւ ի ձեռն
անաւրինաց: Եւ մաւրն իմոյ Թամսիկին...
Արդ եղև կատարումն սր աւետարանիս ի
թվականութեան հայկազեան տաւարի ջձգ
(953 + 551 = 1504 Քե.) ի դառն և ի չար
ժամանակի, որով նեղիմք ի յանաւրինաց:

(*) Փակագծի մէջ առնուածները սրբա-
գրուած անուններ են տարբեր գրիչի մը
կողմէ հետագային գրուած:

ի քանակաութեան աշխարհիս հայաց և պարսից: Զոր եկն և հնաւ ի վրայ մեր վան ծովացեալ մեղաց մերաց: Եղև աւելաւն աշխարհիս և փոխեցան աշխարհէ աշխարհ և տեղաց իտեղ: և այլք ի ամաւրս և ի ծերպս վիժաց բնակէին: և էր սով սաստիկ որ ոչ վտատակել կարէին: և ոչ գտեմանածն ժողովել: և եկն ազգն այն որ զնեոին գուշակն ունէր: որոյ անուն ՍԱԽԻԻ ԿՈՅԻՐ: Էա գտունն ազաւանից և կատարեաց մինչև մերձ կասպիական և անդի դարձաւ ի հաւաւ և առաւ զԴավթ: և սփաթշան փախտապան արար: և զերկիրն ընդ իշխանութեամբ էած և զհարկապահանջութիւն ի վերայ եղեալ: Եւ զազգս հայկազան այնու մասեաց և փախտապան արար: մինչև հիւսիսական լերինն ընդ իշխանութիւն վրացն: Եւ զմահմանականն ի սուր սուսերի մաշեաց և զայլն յինքն դարձոյց և շատ երկիր և աշխարհ անբնակ արար: Եւ էր վշտի ազգս ամենայն և տարակուսի կայր և ոչ գիտէին թէ զինչ լինէին: Եւ երանի տային մեռելոցն և «սէին բլրոց թէ ծածկեցէք զմեզ: և լերանց թէ անկերութ ի վերայ մեր: Զի ոչ կարեմք գրով արկանել զազէս լալոյ և տարակուսանք քրիստոնէից թէ զինչ լինիցին: զայսն ի ԱՃ կալով և նեղութեանց համբերելով: Եւ զարքունական հրաման ի միտ բերելով թէ ով համբերեացէ ի սպառ նա կեցցէ, միւսն թէ զով սիրէ տէր խրատէ ամենցէ զամենայն որդիս զոր ընդունի: Եւ ի Հայրապետութեան տեառն Նեբոսէ Արտակալի, մեր սուրբ Լուսաւորչէ ի Սբ. Էջմիածինն:

Արդ ի յայս և սոյն ժամանակի եղև յաւարտումն սբ. աւետարանիս: ի դուռն մաւրս լուսոյ սբ. ամածնիս ՍԱԽԱՆՈՅ. և հրաշափառ սուրբ կաթաղիկիս: ի յառաջնորդութեան սբ. աւետիս, տէր Բարսեղ կրաւնաւորին և զիս զանարժան գրիչ ՄԿՐՏԻԶ սաւառնուն բարսեղ եպիսկոպոսն և զեղբայրն իմ Գրիգոր կրաւնաւորն որ տարածամ մահաւոր առ Քրիստոս փոխեցաւ և մեծ կզկիծ եթող եր նորին ազգովս կատարեցի գաւետարանս: որ արգովս կատարեցի գաւետարանս: որ արտասուս էէր թողուլ զաշուիրս որ զստոյքն գրէի: Ընդ նմին յիշեցէք և զհամալրէն եղբարքս. զմիտան որ աւետիս զոր Ա-

րիստակէս վրդպն և զոր Մանուէլ մահաւորն: Եւ զձեռնասուն և զնորարդոջ կրաւնաւորն մեր զԱւետիսն որ բազում աշխատութեամբ ծառայեաց մեզ: . . .

Վերեի յիշատակարանէն կը հասկցուի որ Պարսկական գրաւումներ տեղի ունեցան Վրաստանի և Կասպեան երկիրներում մէջ Պարսիկ ՍԱԽԻԻ գլխաւորութեամբ: Պատմիչը կը նկարագրէ ողբն ու կսծը, նաեւ սովը ու թշուառութիւնը որուն ենթարկուեցան Հայաստանն ու գրացի երկիրները: Համաձայն Սըմատրի, վերայիշեալ Սաֆին յայտնօրէն Շահ Իսմայիլն է որ Թաւրիզը գրաւեց 1499ին Թրքական ցեղախումբէ մը և ինքզինք թագաւոր հռչակեց. — (Oriental MSS of the John Frederick Lewis Collection, page 190):

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՆԵՐ. —

Ձեռագրիս սկիզբի զոյգ մագաղաթ պահպանակներուն կը յաջորդեն ութը մեծագիր մանրանկարներ հետեւալ բովանդակութեամբ. —

ա) Յիսուս կ'աւաւցանէ Տաճարին մէջ: բ) Յարուցեալ Փրկիչը: գ) Յիսուսի աւանակի վրայ երեսօղէմ մուտքը. Զաքէոս ծառի մը վրայ: դ) Յիսուս աշակերտներուն առջեւ կը լուսայ: ե) Հրեշտակապետ Գաբրիէլ՝ վերադառնալէն կը կրէ այս մէկը: զ) Յարուցեալ Փրկիչը: է) Աւետարանիչ մը: ը) Հոգեգալուստ:

Մանրանկարները մեծ արուեստի գործ չեն: Ոսկիի գործածութիւն զոյւթիւն չունի: Կարմիր, կանաչ, սև, դեղին, մանիշակագոյն գոյները անճաշակ կերպով համագրւած են: Նկարներու ընդհանուր համեմատութիւնն ալ ճիշդ չէ:

ԽՈՐԱՆՆԵՐ ԵՒ ԼՈՒՍԱՆՅԱԶԱՐԴԵՐ. —

Աւետարաններու առաջին էջերու խորաններն ու մանրանկար գիրքը բարձր արուեստի գործ են: Շատ հաւանական է որ այս ծաղկողը տարրեր է վերայիշեալ մեծագիր էջերը գծողէն: Մասթէսի խորանը գեղեցիկ է, ինչպէս նաեւ առաջին տառը՝ «Պ»-ը Մինդեան: — Գը հրեշտակ մըն է բաղկատարած, աջ ձեռքին մագաղաթ մը երկարած: Այս էջը լուսանցողաբէ և գեղարուեստի գործ, թէև թեթիւ կերպով գունատած: Լուսանցողաբէրը ամբողջ ձեռագրիս մէջ թռչնային, ծաղ-

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՕՇԱԿԱՆԻ ԱՆՏԻՊՆԵՐԷՆ

ՆԱՐԵԿ

Ա.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

Գիրքը: — Նարեկացիին գործերուն մէջ մտնէն նշանաւորը Աղօթամատեան մըն է, ժողովրդական բառով Նարեկը: Անիկա կը բաղկանայ 95 գլուխներէ: Գիրքին սկիզբը կայ Դրութիւնը ըստած ճակատ մը որ իբր թէ գործին ընդհանուր հանգամանքը կը ճշդէ: Մտած ու Նարեկեան ոճով խմբագրուած այս նախամտաւ կասկածելի կը թուի ու բանասէրները կը մերժեն զայն Նարեկին մաս ընդունիլ: Գործին բուն մարմինը կազմող իննսունը հինգ գլուխներէն երկուքը (Բան ՂԲ. և ՂԳ.) մեկնուղական էջեր են, առաջինը կոչնակին, երկրորդը միւսին նուիրուած: Ասոնց թարգմանորէնքը պէտք է բացատրողական հասկնալ: Գիրքին վերջը կայ առանձին յիշատակարան՝ Յիշատակարան մատենիս դրութեան վերնագրուած՝ ուր ժամանակը կը փուռի, արեւին ուղղուած մեծագորգ բացազանչութեամբ մը: Դիտելի է որ երբ աղգային թագաւորներ գոյութիւն ունին, Նարեկացի չի յիշեր անոնց անունը ու պատիւով կ'արձանագրէ՝ վասիլ մեծա-յաղթ կայսեր արշաւանքները: (Այս պա-

կային և կենդանային մօթի մէկը ու գծուած են:

Պէտք է յատկանշել որ Զեռագրիս Մարկոսի աւետարանը չի պարունակեր վերջաւորութեան ծանօթ յաւելումը — գլուխ ԺԶ. 9-20: Ասոր փոխարէն Յովհաննու աւետարանի վերջաւորութեան ունի բաժին մը պոռնիկ կնոջ վերաբերեալ:

ԶԱԽԷՆ ՎՐԴ. ԱՐԶՈՒՄԱՆԵԱՆ

Ֆիլասելիա
10 Պոպուսու 1963

բազան անոր համար՝ վասնզի Նարեկացի Անձեալացի թագաւորին խնդրանքովը գրի առած էր ուրիշ ներբողեան աշխատութիւն մը:

Նիւրը: — Հետաքրքրական է ցանկը որ պատրաստուած է գիրքը գործածողներուն կողմէն: Ահա անոր մէկ քանի շրջանակները.

Աղօթք առաւօտու. Բան Խ. ԶԳ. ԶԵ. ՂԲ.

Աղօթք գիշերայնայ. ԺԲ. ԽԱ. ՂԱ. ՂԳ.

Աղօթք զգջման. Է. Ը. ԻԲ. ԻԶ. ԻԷ. ՀԱ.

Աղօթք խնդրելոյ զչնորհա և զթողու-

թիւն մեղաց. Գ. ԺԵ. Ի. ԻԴ. Լ.

ԼԲ. Խ. ԽԷ. ԽԹ. ԻԾ. ԻՄԷ.

Մաղթմանք հաւատոյ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. ԺԳ. ԽԴ. ՀԵ.

Մաղթմանք յուսոյ և սիրոյ. Բ. ԺԲ. ԼԴ. ԼԷ. ԽԲ. ԽԹ. ԿԵ. ԶԸ.

Աղօթք յառաջ քան զպատարագն կամ հաղորդելն. Դ. Ե. ԻԴ. ԼԴ. ԽԷ. ԻԾ. ԻՄԷ.

Աղօթք զկնի պատարագին կամ հա-

ղորդելոյն. Ա. Ե. ԻԴ. ԿԷ. ՂԵ.

Աղօթք ի սուրբ հարչարանս Քրիստոսի. ԻԷ. ԻԸ. ԻԶ. ԼԷ. ԽԴ. ԻԾ. ԻՄԷ. ԿԶ. ԿԷ. ՀԶ. ՀԸ. Դ.

Աղօթք առ սուրբ Աստուածամային. ԻԶ. Զ.

Աղօթք բարեխօսութեամբ սրբոցն. ԼԱ. Հ. ՀԱ. ԶԲ. ԶԶ. ԶԷ. ՂԱ.

Աղօթք առ հրեշտակս և առ պահապան հրեշտակն. ԶԱ.

Աղօթք վասն բարի մահաւան. Բ. ԿԶ. ՀԳ. Զ. ԶԵ.

Աղօթք վասն բժշկութեան. Գ. ԺԳ. ԺԷ. ԺԸ. ԻԵ. ԼԵ. ԽԲ. ԽԴ. ԵԸ. ԿԳ. ԿԴ. ԿԶ.

Աղօթք վասն հոգեվարաց, յիշատակա-

մահու գերեզմանի, յարութեան և դատաստանի. Ա. Բ. Է. Ի. ԻԴ. ԼԲ. ԼԷ. ԼԹ. Խ. ԿԵ. ԿԶ. ԿԷ. ՀԳ. ՀԴ. ՀԹ. Զ. ԶԱ. ԶԸ. ՂԱ. ՂԵ.

Աղօթք վասն ննջեցելոց. ԶԶ.

Աղօթք վասն հարուածոց արտօրէից. Գ. ԿԳ. ԶԷ. ԶԹ. ՂԲ.

Անշուշտ այս նշանաւոր ցանկը բաւարարուած է լուսարանիւ համար եթէ ոչ հե-